

ВОЛИНЬ У МІНІАТЮРАХ РАДЗИВІЛІВСЬКОГО ЛІТОПISY

З введенням до наукового обігу факсимільного видання Радзивілівського літопису дослідники Київської Русі отримали важливий джерелознавчий матеріал – не тільки літописний, але й образотворчий, який постає своєрідним вікном у далекі часи. Всього у Радзивілівському літописі, за підрахунками дослідників, – 618 мініатюр, що ілюструють події до початку XIII століття. Аналіз Радзивілівських мініатюр, вивчення їх особливостей виявляє:

1) у переважній більшості межа між окремими групами мініатюр співпадає з межею руського літописання, що визначена текстологами;

2) ставлення літописця до тих чи інших подій, що зафіксовані у літописі, співпадає в переважній більшості з позицією ілюстратора.

Понад 53 мініатюри присвячено подіям на Волині (“волинський цикл”), які визначені приблизно, оскільки в одному зображенні може бути суміщеним кілька подій, і освітлюють політичну історію Волинської землі з 80-х рр. XI ст. до початку XIII ст. (окремо виділяється єдина мініатюра, що ілюструє панування аварів над дулібами: зображено обрина, який їде на возі, що запряжений жінками-дулібами, а. 5 зв., м. 7).

Сюжети “волинського циклу” поділяються на кілька груп, які відбивають події 1085–1087 рр., 1097–1099, 1118–1120, 1135, 1139–1142, 1149–1151, 1156, 1158, 1202–1205, свідчать про боротьбу за відокремлення земель Південно-Західної Русі, у тому числі і Волині, за незалежність від Києва та яскраво ілюструють головні етапи формування адміністративно-політичної системи Волині через епізоди в її історії.

Не випадково, що перші волинські сюжети мають відношення до Ярополка Ізяславича, політика якого відображає нові відцентрові тенденції в розвитку Київської держави: виступ Ярополка Ізяславича Волинського проти Київського князя Всеволода і його сина Володимира; втеча Ярополка до ляхів; прихід Володимира Всеволодовича Мономаха до Луцька; відправка Гертруди, матері Ярополка, та Ірини, його дружини, до Києва: загибель Ярополка Ізяславича від руки Нерадця; втеча Нерадця до Перемишля; перенесення труни з тілом Ярополка до Києва; зустріч труни князем Всеволодом, митрополитом Іоаном, духовенством (а. 118 зв. – а. 119, М. 267, М. 268, М. 269, М. 270, М. 271).

Майже всі мініатюри на просторі 1074–1093 рр. доброзичливо зображують долю Ізяслава і його синів Ярополка і Святополка. Володимир Мономах, син Всеволода, зображений злодієм, який жене дружину та невістку Ізяслава (Гертруду та Ірину як звичайний половецький полон). Можливо, це пов’язано увагою до їх долі Нестора, придворного літописця Святополка Ізяславича. Тенденції прославлення князя Ізяслава виявляються не тільки в тому, що ілюструвалися його діяння, але й зверненням уваги до дрібниць - мініатюра, що зображає втечу Нерадця, вбивці Ярополка Ізяславича.

Наступна група мініатюр відбиває події “волинської феодальної” війни: перевезення осліпленого Василька Тербовельського у супроводі Давида Ігоровича Волинського до Володимира на Волині; бесіда Давида Ігоровича з Володимиром Ростиславичем; відправлення гінця за осліпленим Васильком; вимога на віче мешканців Володимира видати на розправу Туряка, Василя, Лазаря, винних в осліпленні Василька: похід володимирців на Луцьк; облога Володимира силами Давида Ігоровича; загибель Мстислава Святополковича Волинського; розгром військ Давида Ігоровича спільними силами володимирців та військ Святослава і воєводи

Путятти Вишатича; втеча Давида Ігоровича; вигнання Давида Ігоровича з Русі (а. 14 зв., М. 311; а. 144, М. 135; а. 144, М. 316; а. 145, М. 319; а. 146, М. 321; а. 146, М. 322; а. 146, зв. М. 323).

Ще 4 мініатюри відбивають боротьбу володимирських князів за відокремлення від Києва і пов'язані з іменами Ярослава Святополковича та Володимира Мономаха: похід Володимира проти Ярослава; примирення Володимира Мономаха та Ярослава; від'їзд Володимира Мономаха з Володимира; втеча Ярослава з Володимира до ляхів; вокняжіння у Володимирі Романа, сина Володимира Мономаха; вручення Володимиром Мономахом княжого меча своєму сину Андрію; від'їзд Андрія на княжіння до Володимира (а. 157 зв., М. 358 – 361).

Наявність мініатюр з зображенням на їх краях тварин посилює значимість подій, що зображені, і несе додаткові відомості; ведмідь – символ лісової природи; мавпа – мінливість кочівників, несподіваний напад – кішка та миша; собака – символ свар. Собака зображений на мініатюрі, що висвітлює від'їзд Володимира Мономаха з-під Володимира після примирення з Ярославом Святополковичем і сприймається як натяк на те, що свара ще буде мати продовження, як це сталося у 1119 році.

Вручення меча означало право на володіння тією чи іншою землею, як це подається в деяких мініатюрах волинського циклу.

3 мініатюри відбивають етап відокремлення Волині у напівсамостійне державне утворення, що пов'язується з ім'ям князя Ізяслава Мстиславича та його боротьбою з Ольговичами; пожалування Ярополком Володимировичем своєму племіннику Ізяславу Мстиславичу Волинського княжіння (а. 166, М. 392); спроба Всеволода Ольговича, оволодіти Володимиром на Волині, яка завершилась втечею київського війська; відправлення Всеволодом Ольговичем Київським свого сина Святослава на Волинське княжіння (а. 170, М. 405; а. 173, М. 414).

Підтвердженням поваги літописця до особи Ізяслава Мстиславича є те, що йому присвячено 54 мініатюри, а Володимирі Мономаху та Всеволоду “Большое гнездо” – 31, Андрію Юрієвичу Боголюбському – 34. Поважне ставлення до Ізяслава, присутнє в інших мініатюрах. Коли Всеволод Ольгович Київський 1139 р. рушив в похід на Ізяслава Мстиславича Волинського (л. 170, н.), то “дошедше Горини його військо “пополошилося, бежаша вспять”; переляк, “пополох” зображений у вигляді одинокого воїна, спішеного, в кущах, озброєного списом і щитом, але без шолома. Знову відчувається іронія ілюстратора.

Продовження боротьби князя Ізяслава та його сина Мстислава за Київський престол з Юрієм Володимировичем та його сином Андрієм і вплив цієї боротьби на долю Волинської землі висвітлено в наступних мініатюрах: рада Юрія Довгорукого з В'ячеславом Пересопницьким про мир з Ізяславом Мстиславичем; похід Юрія на Луцьк; рух військ, союзних Юрію Довгорукому з різних боків до Луцька; початок битви Андрія Юрійовича з пішим військом Володимира Мстиславича під Луцьком; розпал битви під Луцьком і оточення противником Андрія Юрійовича; єдиноборство Андрія з іноземним воїном; смерть одного з молодших дружинників; звернення Андрія до батька – Юрія Довгорукого про примирення; переговори і примирення Юрія та Ізяслава в Пересопниці; приступ Володимира Володаревича Галицького до Луцька; відхід Володимира до Галича після невдалої осади Луцька; пожалування Юрієм Довгоруком сина Андрія Туровим, іншими містами; від'їзд Андрія до Пересопниці; спалення Зареченська – Пересопницького Ізяславом Мстиславичем; втеча Мстислава Ізяславича до Луцька разом з дружиною; облога у Володимирі Мстислава Ізяславича військами Юрія Довгорукого і Ярослава Володимировича

Галицького; рада Юрія Довгорукого під стінами Володимира на Волині; повернення військ після невдалої осади війська; вокняжіння Мстислава Ізяславича Волинського у Києві; від'їзд Мстислава до Володимира на Волині (а. 163 зв., М. 449; а.184, М 451; а.184 зв. М. 452; а. 185, М 453; а.185. М 454; а. 185 зв., М 455; а.187 зв., М. 462; а. 188, М. 463; а.189. М. 495; а.199, М. 498; а. 201, М. 505; а. 201 зв., М.506; а. 202, М. 509).

Іронічне ставлення до Юрія Довгорукого та його сина Андрія також відчувається в мініатюрах. 1135 року Юрій Довгорукий втрачає в черговий раз Переславль і мініатюрист при зображенні сюжету, що створювався на підставі Київського літопису, обіграє герб Переславля Руського: малює голу людину, ідола, як натяк на Юрія Довгорукого, який залишився без волості в Руській землі.

Заключна група мініатюр відбиває діяльність Романа Мстиславича, який об'єднав південно-західні землі, а з часом відібрав Київ у князя Рюрика: похід Романа Мстиславича на Київ; посилка грамоти Рюрику Ростиславичу у верхнє місто; хресне цілування Рюрика та Ольговичів Чернігівських Роману Мстиславичу; від'їзд Рюрика до Овруча; похід на половців Романа Мстиславича разом з іншими князями; захоплення в полон родини Рюрика (а. 237, М. 596; а. 237 зв. М. 597; а. 245, М. 602; а. 245, М. 263).

Після 1201 року ілюструються записи про Київські події. Проте автор літопису незмінно на боці Романа Мстиславича, союзника Всеволода "Большое гнездо", і ворожий Рюрику Ростиславичу. Останнім рядом мініатюр зафіксована політична ситуація, коли 1205 р. вже сформувалися два політичних центри, що піднялись над Києвом: на північному сході – Володимир-Суздальський, на південному заході – Галицько-Волинський.

Скорочення: а. – аркуш, М. – мініатюра, зв. – зворотна сторона аркуша, в. – верхня мініатюра, н. – нижня мініатюра.

Εὐαγγέλιον ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ. – Ναὶ ἐὸν ἰσχυρὸν ἀνάστα. «Ἄγαθὸν εἶ». – Ἰ. Ἐνεόητον αἶ. 1994. – Ὀ². – ὁ ἀεὶνὸς, ἐπὶ ἀγαθὸν ἀγαθὸν, ἰσχυρὸν ἐὰν εἰς ἀπὸ π δ; Ὀ²². – ὁ ἀεὶνὸς – ὁ ἀεὶνὸς ἐεἶ.

Опубліковано в:

Минуле і сучасне Волині: Матеріали ІХ наукової історико-краєзнавчої міжнародної конференції у Луцьку. – Луцьк, 1998. – С. 21–22